

6 ROK W OBRAZACH

ECHA POLSKIE

18 Papusza w Rosji.

Lek na wrogość do Romów?

WYDARZENIA

20 Kryminalna Malta.

Mała wyspa wielkich przekrętów

CO PRZYNIESIE

ROK 2020

24 Popularny populizm.

Dlaczego Trump znów może wygrać

27 Duńskie wróżby.

Katastrofy pewne jak w banku

← **32** Testament podręcznej:
„Dziś wygra dyktatura,
jutro – biologia”

PROFILE

30 O nich się mówi:

Tekashi 6ix9ine
Denise Coates
Scott Morrison
Shiori Ito
Kabus ibn Said

LUDZIE

32 Margaret Atwood.

Wraca do Gileadu

REPORTAŻ

36 Mury Hebronu.

Arabowie zamknięci w getcie przez Żydów

40 Palma niezgody.

Skąd płynie najgorszy olej świata

44 Młoda mafia.

Zobaczyć Neapol i przeżyć

48 Haiti w ogniu.

Ciężko chory kraj

Chiny kontra USA
Jest miejsce dla Europy

18

→ Łzy poetki
Wyklęta przez swoich

24

20

→ Wielu się jej bało
Wielu nienawdziło

32

40

→ Czerwone złoto
Tłocznie mają złą prasę

48

→ Przemoc rodzi przemoc
Piekło na rajskiej wyspie

54

→ Szef wylany?
Będą przecieki!

Łowcy dewiz
Kto z kim u Kima?

60

FOTOSTORY

52 **DNA dla psa.** Zmartwychwstanie przez klonowanie

OBYCZAJE

54 **Donos na wynos.**
Sygnalista – bohater epoki

60 **Wczasy pod lufą**
Pjongjang wabi turystów

64 **Alkohol – legalny zabójca.**
Miliony toną w procentach

68 **Łyk wiedzy.**
Wykładowcy wzięli się za... bary

64

▶ **Do dna!**
Wypijmy za prohibicję

74

▶ **Znajdź różnice...**
... między Styrią a Syrią

Rey już jest
dorośła
A mogła być
kelnerką...

70

ROZMOWA

70 **Daisy Ridley.**
Spojlerka z „Gwiezdnych wojen”

KOMPAS

74 **Austriackie zwiedzanie.**
Śnieg, zieleń, zabytki

HISTORIA

78 **Rowerem wokół Ziemi.**
No, prawie...

80 MIKROFORUM

O tych krajach piszemy:

AUSTRIA (s. 74) **AUTONOMIA PALESTYŃSKA** (s. 36) **CHINY** (s. 24, 27, 60)
DEMOKRATYCZNA REPUBLIKA KONGA (s. 40) **HAITI** (s. 48) **INDONEZJA** (s. 40)
IZRAEL (s. 36) **KANADA** (s. 32) **KOREA PŁN.** (s. 60) **MALEZJA** (s. 40)
MALTA (s. 20) **NIEMCY** (s. 64) **POLSKA** (s. 18) **ROSJA** (s. 18, 27, 68) **TURCJA** (s. 24)
USA (s. 24, 27, 54, 60, 70, 78) **WIELKA BRYTANIA** (s. 70) **WŁOCHY** (s. 44)

78

▶ **Annie Londonderry**
Umiała kręcić

13 dni, 13 998 zł

Namibia okiem Albatrosa

Fascynująca podróż przez wciąż zmieniające się krajobrazy od najwyższych wydmy świata po ekscytujące safari w parku Etosha.

Zwiedzimy stolicę kraju, Windhoek, gdzie nowoczesny styl życia przeplata się z wielowiekową kulturą różnych rejonów kraju. Miasteczko Swakompund z zabudową typową dla niemieckich miast to z kolei pozostałość po czasach kolonializmu. W parku narodowym Namib-Naukluft zobaczymy słynne na całym świecie czerwono-żółte wydmy, największe ruchome wydmy świata. Odwiedzimy też wioskę ludu Himba

Program wycieczki: Dzień 1 Wylot do Windhoek w Namibii. **Dzień 2** Przylot do Windhoek. Przejazd do Sesriem i powitalna kolacja. **Dzień 3** Wizyta w Parku Narodowym Namib-Naukluft. Wydmy Sossusvlei i kanion Sesriem. **Dzień 4** Poranny spacer w P.N. Namib-Naukluft, Zwrotnik Koziorożca – Swakompund. **Dzień 5** Swakompund. Rejs po lagunie Walvis Bay i czas wolny. **Dzień 6** Dzień wolny w Swakompund. **Dzień 7** Swakompund – Kamanjab. Z wizytą w wiosce plemienia Himba. **Dzień 8** Przygoda na safari w Parku Narodowym Etosha. **Dzień 9** Safari w Parku Narodowym Etosha. **Dzień 10** Ostatni dzień safari w P.N. Etosha. Pożegnalna kolacja w Otjiwarongo. **Dzień 11** Przejazd z Otjiwarongo do Windhoek. Zwiedzanie miasta. **Dzień 12** Wylot do Warszawy. **Dzień 13** Przylot do Warszawy.

✈️ **Wylot z Warszawy 12/09 2020**

Przedłużenie pobytu: Kapsztad, Wodospady Wiktorii, Mauritius, Mozambik

HOTELE
3 i 4*

Pełne
wyżywienie
na statku
4*

6 dni, 12 598 zł

Rejs wzdłuż brzegów Grenlandii

Podróż morską to wspaniały sposób na poznanie Grenlandii. Zapraszamy na rejs statkiem Ocean Atlantic po Zatoce Dysko.

Program wycieczki: Dzień 1 Przelot z Islandii na Grenlandię. Zaokrętowanie na statku. Fiord Kangerlussuaq. **Dzień 2** Sisimiut – drugie co do wielkości miasto Grenlandii. Zatoka Dysko. **Dzień 3** Qeqertarsuaq na wyspie Dysko. Pokaz tradycyjnych grenlandzkich tańców. Lodowiec Eqip Sermia. **Dzień 4** Ilulissat – stolica gór lodowych. Fiord Icefjord wpisany na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Opcjonalne wycieczki do fiordu łodzią lub samolotem. **Dzień 5** Osada Sarfannguit. Powrót do fiordu Kangerlussuaq. **Dzień 6** Kangerlussuaq. Pożegnanie załogi. Dla chętnych wycieczka na Lodowiec Reniferów. Powrót samolotem z Kangerlussuaq do Keflaviku na Islandii.

✈️ **Wyloty z Islandii 14/08 i 19/08 2020**

5 dni, od 4 398 zł

HOTEL
4*

W Kraju Basków

Kraj Basków przyciąga wspaniałą architekturą, skomplikowaną historią, ale przede wszystkim wyśmienitą kuchnią i winem. Odwiedzimy również najciekawsze miasta regionu: San Sebastian oraz Bilbao.

Program wycieczki: Dzień 1 Wylot do Bilbao. Zwiedzanie starego miasta i lunch z tradycyjnymi baskijskimi przekąskami pintxos. **Dzień 2** Wycieczka do miast: San Sebastián, Guernica i Bilbao. **Dzień 3** Wycieczka do słynnego regionu winiarskiego Rioja, wizyta w winnicy Vivanca i w średniowiecznym mieście Laguardia. **Dzień 4** Vitoria oraz wizyta w winnicy w regionie winiarskim Txacoli. **Dzień 5** Vitoria – Bilbao. Powrót do domu.

✈️ **Wyloty z Warszawy 11/05 i 09/09 2020**

STYCZEŃ FRANCJA

Atak żółci

Rok 2019 rozpoczął się we Francji od gazu na ulicach. Próby uśmierzania protestów przeciw rosnącemu kosztom życia, podejmowane przez prezydenta Emmanuela Macrona tuż przed świętami, spełzły na niczym. W pierwszych dniach stycznia na ulice francuskich miast wyszło jeszcze więcej ludzi w żółtych odblaskowych kamizelkach. Doszło do rozruchów, a jeden z liderów protestu stracił oko ranny policyjną gumową kulą. W kolejnych miesiącach demonstracje były spokojniejsze, ale ulica nie znalazła wspólnego języka z elitą polityczną. A plany reformy emerytalnej zmobilizowały także związkowców, co pod koniec roku stworzyło mieszanekę wybuchową.

STYCZEŃ SZWAJCARIA

Lękajcie się!

– Nasz dom płonie – ostrzegła w styczniu w Davos szesnastoletnia aktywistka ekologiczna Greta Thunberg. – Dorosli mówią, że muszą dać nadzieję młodym. Nie chcę waszej nadziei. Chcę, żebyście wpadli w panikę – oświadczyła. Pod koniec roku w rozpoczętym przez nią szkolnym strajku klimatycznym wzięło udział sześć milionów ludzi.

STYCZEŃ WENEZUELA

Przewrót i... odwrót

Zgromadzenie Narodowe ogłosiło, że wybór Nicolása Madura na prezydenta jest nieważny, a tymczasową głową państwa zostaje przewodniczący parlamentu, 36-letni Juan Guaidó. Decyzję uznały Waszyngton i większość państw Unii Europejskiej. Jednak wenezuelska armia stanęła po stronie Madura. Teraz Guaidó traci poparcie nawet we własnych szeregach i pod znakiem zapytania stoi jego ponowny wybór na szefa parlamentu.

LUTY WIETNAM

Szkoda gadać

Spotkanie Donalda Trumpa i Kim Dzong Una położyło kres chwilowemu zbliżeniu Waszyngtonu i Pjongjangu. Gdy przywódcy wyłożyli karty na stół, rozwiązała się iluzja, jaką każdy z nich snuł od miesięcy. Trump nie miał zamiaru znosić sankcji, a Kim – rezygnować z programu nuklearnego. Już kilka dni po szczycie w Hanoi Koreańczycy zaczęli odbudowywać wyrzutnie rakiet balistycznych.

MARZEC MOZAMBIK

Trzeba wiać

Cyklon Idai poczynił spustoszenia w Mozambiku. Wichura i powódzie uszkodziły kilkaset tysięcy domów. W sumie ucierpiało 1,8 mln ludzi, a ponad sześćset straciło życie. Miasto Beira, które pierwsze doświadczyło mocy żywiołu, zostało zniszczone w dziewięćdziesięciu procentach. Przez inne miasto, Nhamatandę, przeszła fala przypominająca tsunami. Prezydent ogłosił, że „całe wioski” wzdłuż największych rzek zostały zmiecione. Miesiąc później koszmar powrócił – cyklon Kenneth był jeszcze potężniejszy niż Idai. Straty materialne po obu kataklizmach oszacowano na trzy miliardy dolarów. Infrastruktura jeszcze nie została odbudowana, a mieszkańcy sami wzięli się za prowizoryczne naprawy, które raczej nie przetrwają pory deszczowej.

KWIECIEŃ UKRAINA

Żarty się skończyły

Komik Wołodymyr Zelenski przebojem wdarł się do ukraińskiej polityki. Zdobył 73,2 proc. głosów w drugiej turze wyborów prezydenckich, a trzy miesiące później jego partia Sługa Narodu uzyskała bezwzględną większość w parlamencie. Pod koniec roku nowy prezydent zasiadł do negocjacji z Władimirem Putinem (w ramach tzw. czwórki normandzkiej). Rozmowy nie przyniosły przełomu, ale w planach jest już druga runda.

KWIECIEŃ FRANCJA

Matko Boska!

Po raz pierwszy od dwóch stuleci w paryskiej katedrze Notre-Dame nie odbyła się w 2019 roku msza bożonarodzeniowa. Pożar, który wybuchł wieczorem 15 kwietnia, objął dach i jedną z wież świątyni. Przyczyn wciąż nie ustalono, śledczy przypuszczają, że katastrofa zaczęła się od niedopałka lub spięcia. Prezydent Emmanuel Macron zapowiada, że świątynia zostanie otwarta dla zwiedzających w ciągu pięciu lat, a prace renowacyjne już się rozpoczęły. Uszkodzenia konstrukcji katedry są na tyle poważne, że niektórzy architekci przedstawili już projekty przebudowy fragmentów budowli.

MAJ INDIE/PAKISTAN

Kaszmirowy szal

Jeśli ktoś zapomniał o trwającym od ponad siedemdziesięciu lat konflikcie w Kaszmirze, to rok 2019 wszystko zmienił. W lutym starły się siły powietrzne Indii i Pakistanu, potem w regionie nie ustawały zamieszki. W sierpniu wybrany na kolejną kadencję premier Indii ogłosił zniesienie i tak już skromnej autonomii indyjskiej części regionu. Wprowadzona wówczas blokada kaszmirskiego internetu trwa do dziś, a obywatele są wtrącani do więzienia pod byle pretekstem, żeby uniknąć kolejnych masowych protestów.

MAJ POLSKA

Lewy wielki

To był najlepszy dotąd rok w karierze napastnika Bayernu Monachium i kapitana polskiej jedenastki, Roberta Lewandowskiego – pisze brytyjski magazyn piłkarski „FourFourTwo”. Występując w barwach klubu oraz reprezentacji 58 razy, zdobył łącznie 54 bramki, o osiem więcej niż drugi w rankingu Lionel Messi z Barcelony i Kylian Mbappe z Paris Saint-Germain (Cristiano Ronaldo był dopiero piąty).

CZERWIEC CHINY

Miasto przeciw państwu

W Hongkongu zawrzało, gdy władze przedstawiły projekt ustawy umożliwiającej ekstradycję mieszkańców do Chin kontynentalnych. Tysiące ludzi wzięło udział w brutalnie rozpedzonych protestach przeciwko stopniowemu likwidowaniu zasady „jeden kraj, dwa systemy”, która daje Specjalnemu Regionowi Administracyjnemu niezależność od chińskiego sądownictwa. Demonstracje trwają do dziś. Władze porzuciły już projekt ustawy, ale zantagonizowały całe pokolenie obywateli.

CZERWIEC WŁOCHY

Bum w transporcie

Pozostałości wiaduktu autostrady A10 w Genui wysadzono w powietrze. Mimo że od lat postulowano rozbiórkę (z powodu pękającego żelbetu), konstrukcja była intensywnie użytkowana aż do 14 sierpnia 2018 roku, kiedy to po gwałtownej burzy zawaliła się część estakady. Zginęły 43 osoby, a kilkadziesiąt zostało rannych. Powstanie tu nowy most, prawdopodobnie najdroższy w Europie.

LIPIEC MEKSYK

Do granicy bólu

Amerycanie wywarli na Meksyk presję, w wyniku której tamtejsze wojsko, straż graniczna i formacje policyjne jeszcze aktywniej poszukują i zatrzymują migrantów z Ameryki Południowej i Środkowej. Fotoreporter uchwycił Ledę Pérez z Gwatemali, która z sześciolatnim synkiem przewędrowała ponad 1500 km, by dostać się do Stanów Zjednoczonych. Zatrzymał ich meksykański policjant, ale gdy tylko się odwrócił, kobieta z dzieckiem skoczyła w nurt granicznej rzeki i została podjęta na drugim brzegu przez amerykańską straż. Oboje mają jeszcze cień szansy na azyl.

LIPIEC USA

Krótka piłka

Odkąd 7 lipca triumfalnie wzniosła Puchar Świata, 34-letnia Megan Rapinoe jest nie tylko świetną piłkarką. Lesbijka z kolorową czupryną i niewyparzoną gębą stała się głosem tej Ameryki, która ma dość Trumpa. Rapinoe była kapitanem reprezentacji, która wygrała finał kobiecego mundialu we Francji. Bilans: siedem zwycięskich meczów z rzędu, 26 bramek zdobytych, trzy stracone. Rapinoe strzeliła sześć i została najlepszą zawodniczką turnieju.

SIERPIEŃ BRAZYLIA

Nauka poszła w las

Tysiące pożarów o niespotykanym nasileniu objęło w sierpniu i wrześniu lasy deszczowe Amazonii. Najwięcej zanotowano w Brazylii, Peru, Paragwaju i Boliwii. Płonące lasy w Amazonii są zjawiskiem naturalnym, występującym w porze suchej, ale w 2019 roku było ich o ponad 80 proc. więcej niż rok wcześniej. Obszary leśne bywają też podpalane przez farmerów. Na szczycie G7 Emmanuel Macron i Angela Merkel zaproponowali pomoc przy gaszeniu. Jair Bolsonaro odrzucił ją jednak jako przejaw „kolonialnego myślenia”.

SIERPIEŃ HISZPANIA

Może przez morze?

W roku 2019 liczba ucieczek do Europy przez Morze Śródziemne była najniższa od pięciu lat. Być może to skutek podpisanego półtora roku temu porozumienia przywódców UE na rzecz wzmocnienia ochrony jej granic. System wydaje się sprawdzać, choć w dużej mierze bazuje na dobrej woli prezydenta Turcji. A na morzu nadal, choć rzadziej, giną ludzie. Malijczycy na zdjęciu mieli szczęście – gdy łódź zaczęła tonąć, uratowała ich hiszpańska straż przybrzeżna.

WRZESIEŃ SYRIA

Wrócą chłopcy

Wielkie zamieszanie na Bliskim Wschodzie, a szczególnie na syryjsko-tureckim pograniczu, wywołała decyzja Donalda Trumpa o wycofaniu amerykańskich wojsk ze strefy buforowej, dzielącej Turcję od ziem, na których powstała autonomia kurdyjska. Na Waszyngton naciskał turecki prezydent, a Trump – mimo protestów kongresmenów z własnej partii – skorzystał z okazji „sprowadzenia amerykańskich chłopców do domu”. Przeliczył się podwójnie – nie dość, że we własnym obozie zarzucano mu zdradę Kurdów, którzy ramię w ramię z Amerykanami pokonali Państwo Islamskie, to jeszcze zdesperowani Kurdowie poprosili o ochronę Rosjan i syryjskiego prezydenta Baszara al-Asada. Niewiele myśląc, Trump zmienił decyzję i nakazał powrót części wojsk, co zatrzymało turecką ofensywę.

PAŹDZIERNIK HISZPANIA

Rozpalona Barcelona

Potężne protesty wybuchły w Barcelonie i innych dużych katalońskich miastach, gdy w połowie października sąd skazał na wysokie kary więzienia organizatorów referendum niepodległościowego z 2017 roku. W zamieszkach zostało rannych prawie siedemset osób (połowa z nich to policjanci). Kilku manifestantów straciło oko od gumowych kul. Centralny rząd w Madrycie odrzuca możliwość porozumienia z separatystami, zwłaszcza że wszelkie ustępstwa na rzecz Katalończyków są źle widziane w innych regionach i napędzają wyborców prawicowej, nacjonalistycznej partii Vox.

PAŹDZIERNIK WATYKAN

Miejsca dla Amazonek

Kapłaństwo żonatych mężczyzn, kobiety w roli diakonów – takie zmiany zarekomendował papieżowi synod dla Amazonii. Ogłosił też, że kto niszczy Ziemię, ten grzeszy. Przygotowania do tego niezwykłego wydarzenia w Kościele katolickim trwały od prawie dwóch lat, a kardynałowie i biskupi, którzy na początku października zjechali do Rzymu, obradowali blisko miesiąc. Teoretycznie rewolucyjne postanowienia synodu dotyczą tylko Amazonii i nie wiążą papieża, ale i tak spotkały się z gwałtownym oporem konserwatystów uznających je za atak na samo serce katolickiej doktryny.

LISTOPAD WŁOCHY

Mokre sny

Katastrofalna powódź nawiedziła Wenecję. Woda zalała bowiem nie tylko plac Świętego Marka, co już zdarzało się wcześniej, lecz wtargnęła także do bazyliki. Wdarła się też do słynnego hotelu Gritti Palace (na zdjęciu). To najgorszy kataklizm od ponad półwiecza. Zbudowane na lagunie miasto regularnie jest niszczone przez wodę. Przed powodzią miał je ochronić gigantyczny, niezwykle kosztowny system zapór. Niestety, nie został ukończony, głównie z powodu korupcji, będącej we Włoszech wciąż prawdziwą plagą. Do więzienia trafiło już kilku polityków, a instalacja będzie gotowa najwcześniej za trzy lata.

GRUDZIEŃ SZWECJA

Ola ma Nobla

Dzięki czułości nasze doświadczenie podróżuje poprzez czas i trafia do tych, którzy się jeszcze nie urodzili, a którzy kiedyś sięgną po to, co napisaliśmy o nas samych i o naszym świecie – tak przemawiała w Akademii Szwedzkiej Olga Tokarczuk. Polka dostała literackiego Nobla za rok 2018 (wówczas Akademia nie ogłosiła werdyktu), nagroda za rok następny przypadła Austriakowi Peterowi Handkemu.

© APF/EAST NEWS (2), ZUMA, FORUM, AP/EAST NEWS

GRUDZIEŃ WIELKA BRYTANIA

Wyjdźcie z nami!

Choć sondaże zapowiadały wyborczy sukces Borisa Johnsona i Partii Konserwatywnej, premier Wielkiej Brytanii nie mógł spać spokojnie. Były to bowiem historyczne wybory, przesądzające o losach Zjednoczonego Królestwa na wiele lat. 12 grudnia torysi odnieśli miażdżące zwycięstwo, wygrywając z Partią Pracy w stosunku 365 do 203. Takiej większości nie miał żaden konserwatywny rząd od czasów Margaret Thatcher. – Obiecuję, że 31 stycznia 2020 roku Wielka Brytania nieodwołalnie opuści Unię Europejską – ogłosił Johnson, który w wyborczą noc wraz ze swoją partnerką Carrie Symonds czekał na wyniki w siedzibie premiera przy Downing Street 10.

GRUDZIEŃ USA

Żywy Tru(m)p?

Trwa walka o usunięcie Donalda Trumpa z urzędu. Izba Reprezentantów postawiła prezydentowi dwa zarzuty (nadużycie władzy i utrudnianie pracy Kongresowi). Czy to koniec Trumpa? Jeszcze długo nie. W procesie impeachmentu Izba Reprezentantów (gdzie większość mają demokraci) pełni rolę oskarżyciela, ale lokatora Białego Domu sędzić będzie Senat zdominowany przez republikanów.

Zapomniane Łzy poetki

Moskiewskie Kobiece Muzeum wydało tomik wierszy Bronisławy Wajs, znanej jako Papusza.

Znalazły się w nim utwory poetki w trzech językach: w oryginale (w języku polskich Romów), w języku polskim (w przekładzie Jerzego Ficowskiego) i – po raz pierwszy – w języku rosyjskim. Wraz z tomikiem ukazała się też książka poświęcona życiu poetki. Mogłoby się wydawać, że wydanie niewielkiego zbioru wierszy romskiej poetki to wydarzenie niezbyt znaczące w skali wielkiej Rosji. Jednak wobec niepokojącego wzrostu nietolerancji wśród Rosjan ta inicjatywa wydawnicza zyskuje wysoką rangę. Jak pokazują badania instytutu socjologicznego Centrum Lewady, aż 40 proc. Rosjan poparłoby przepisy ograniczające pobyt Romów na terytorium Rosji. Dwa lata temu ten wskaźnik był dwukrotnie niższy.

Urodzona w drodze

W kulturze Romów, zwłaszcza w Polsce, Papusza (co w dialekcie jej grupy etnicznej znaczy Lalka) jest dobrze znana. Ma naśladowców, jej wiersze zyskują oprawę muzyczną, jej imię nadano dwóm nagrodom poetyckim, w Gorzowie Wielkopolskim stanął jej pomnik, powstał też polski film „Papusza” o jej życiu. Jednak rosyjskie przekłady poszczególnych utworów ukazywały się dotychczas wyłącznie w pismach literackich. Ten tomik będzie pierwszą publikacją książkową jej poezji w Rosji.

Bronisława Wajs stała się popularna nie tylko dzięki literaturoznawcy i poecie Jerzemu Ficowskiemu, któremu przekazała swoje

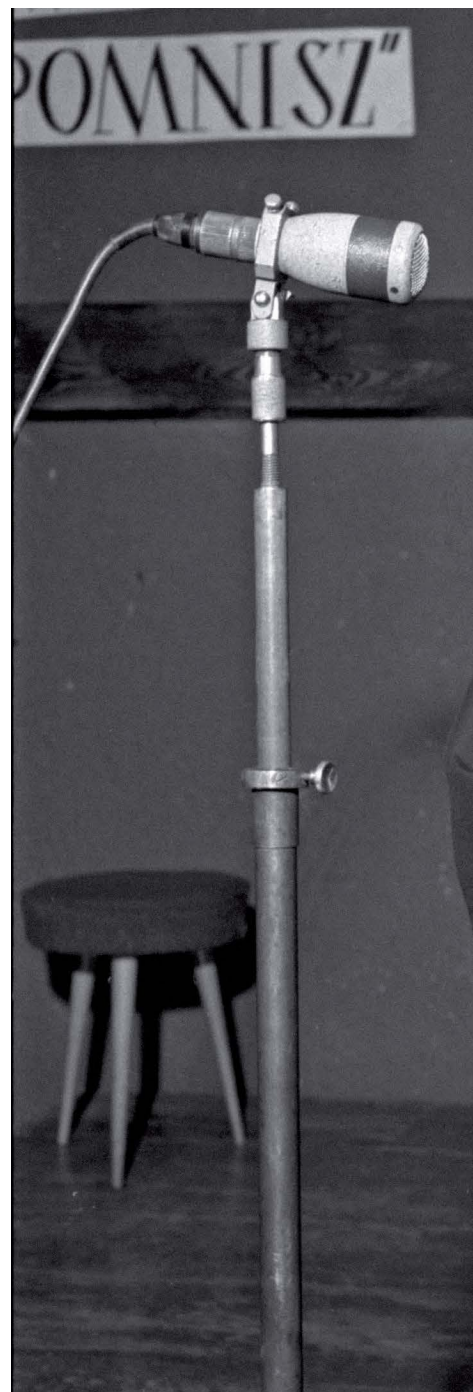
wiersze i który doprowadził do ich publikacji, lecz także za sprawą ciężkich doświadczeń życiowych, jakie musiała przejść, aby stać się pierwszą romską poetką. Przyszła na świat gdzieś w drodze. Tabor, do którego należała jej rodzina, wędrował po wschodnich kresach Polski – od Wilna po Podole i z powrotem. Data urodzin niepewna – może 1908, a może 1910 rok. Matka, Katarzyna Zielińska, po śmierci męża (na Syberii w roku 1914) wyszła za Jana Wajsa.

Bronisława nauczyła się czytać i pisać w środowisku, które w większości było niepiśmienne. Pragnęła się uczyć, nadludzkim wysiłkiem uzyskała na to zgodę ojczyma – w tradycjach romskich nie było miejsca na edukację dzieci. Za naukę czytania i pisania płaciła chodzącym do szkoły dzieciom. Gdy miała szesnaście lat, tak jak inne cygańskie dziewczyny została wydana za męża. Jej małżonkiem został kuzyn ojczyma, harfista Dionizy Wajs, starszy od niej o 24 lata. Nie mieli własnych dzieci, w czasie II wojny światowej zaopiekowała się sierotą, chłopcem o imieniu Tarzaniu.

Porajmos – eksterminacja Cyganów – była dla Bronisławy źródłem wielkiego cierpienia. Przeżycia wojenne, gdy ze swoją grupą tułała się po lasach i bagnach, spisała w poemacie „Krwawe łzy, co za Niemców przeszliśmy na Wołyniu w 43 i 44 roku”. Po wojnie jej tabor został przeniesiony na Ziemię Odzyskane. Nawiązała współpracę z Ficowskim, który badał kulturę i język

► WYKŁĘTA

przez Romów, pod koniec życia przestała pisać. Jej wiersze Polacy poznali w mocno „poprawionym” przekładzie Jerzego Ficowskiego. W Rosji opublikowano je bez retuszu w trzech językach.

polskich Romów. Gdy postanowił publikować jej wiersze (pierwszy utwór ukazał się drukiem w 1951 roku w „Nowej Kulturze” dzięki wsparciu Juliana Tuwima; pierwszy tomik – pięć lat później), rodzina poetki stanowczo się sprzeciwiła. Bezskutecznie.

Wiersze wydano w okresie, gdy władze zaczęły narzucać Romom osiadły tryb życia. W tym samym czasie Ficowski opublikował swoje opracowanie tradycji i obyczajów

polskich Romów. Było to złamaniem obowiązującego we wspólnocie tabu, które zakazywało dzielenia się z obcymi informacjami o wewnętrznym życiu taboru. Starszyzna wyklęła Papuszę za to, że zdradziła Ficowskiemu tajemnice. Poetka została wykluczona ze społeczności. To był cios, którego nie zniósła. Skarżyła się na niesprawiedliwe potraktowanie przez pobratymców, zapewniała, że nie zdradziła. Przeniósła się do Gorzowa,

ale nowe życie okazało się za trudne. Ostatnie lata spędziła w zakładach psychiatrycznych. Przestała pisać, bała się, że wiersze, które uprzednio sprowadziły na nią nieszczęścia, przyczynią się do nowych zgrzyzot. Zmarła w 1987 roku.

Domy zamiast szałasów

Ilona Machotina, poetka i badaczka kultury europejskich Romów, która współpracowała przy opracowaniu trzyjęzycznego tomiku wierszy Pa-

puszy i jej biografii, podkreśla, że w najnowszej publikacji utworom przywrócono oryginalną wersję. – Ficowski uważał Papuszę za poetkę naiwną, dlatego pozwalał sobie redagować jej teksty, aby były bardziej przystępne dla polskiego czytelnika. Czasem coś dopisywał, czasem całe ustępy opuszczał, w jego przekładach można stwierdzić spore odstępstwa od oryginału. Nie mieliśmy dostępu do rękopi-

Wobec rosnącej nietolerancji wśród Rosjan ta inicjatywa wydawnicza zyskuje wysoką rangę

sów, korzystaliśmy z opublikowanych przez Ficowskiego oryginałów. Wiersze zachowują świeżość i aktualność do dziś. Metafory są ciekawe, niejednoznaczne, intrygujące. Emocje towarzyszące na początku lat 50. stałemu osiedlaniu Romów dziś nikogo nie szokują, ale wiersze Papuszy z okresu, gdy wzywała do budowania nowych domów zamiast porwanych szałasów, i dziś każą się zastanowić nad istotą cygańskiego życia, nad stratą, nad niesprawiedliwym losem – zauważa Machotina.

Autorką książki o życiu i twórczości Papuszy jest Lilit Mazikina. Ilustrowana historia poetki ukazała się w serii dla dzieci, opowiadającej o kobietach, które mogą stać się przykładem, a których losy stwarzają sposobność do rozmowy z najmłodszymi o tolerancji. – Książka da nam powód do rozmowy o Romach i ksenofobii – mówi redaktorka serii Katerina Bachrieńkova. – Papusza przeżyła ludobójstwo Romów w czasie wojny. To też ważny temat, o którym mało wiadomo. W rosyjskim społeczeństwie obserwujemy wzrost postaw antyromskich. Dlatego uważamy, że o tym trzeba rozmawiać. A Papusza jest jedną z silnych osobowości, warto ją poznać i stawiać za przykład.

ALEKSANDRA WAGNER

© RADIO SWOBODA, RFE/RL